

Spis treści

Katarzyna Sierakowska, Grażyna Wyder	
<i>Wstęp</i>	7
Anna Pobóg-Lenartowicz	
<i>Rola kobiet w gospodarstwie domowym na średniowiecznym Śląsku</i> <i>(na przykładzie Katalogu magii Rudolfa)</i>	13
Urszula Świdarska-Włodarczyk	
<i>Szlachecki wzorzec osobowy gospodyni</i> <i>w Polsce przełomu średniowiecza i czasów renesansu</i>	21
Małgorzata Karpińska	
<i>Zapach i smak Polski. Emigracyjne kobiece gotowanie</i>	29
Mariola Hoszowska	
<i>Gospodynie wiejskie</i> <i>w XIX-wiecznych dydaktycznych obrazach przeszłości</i>	43
Krystyna Kossakowska-Jarosz	
<i>Śląska żona – dobra gospodyni (obiegowy model kobiecości</i> <i>w literackim ujęciu rodzimych pisarzy XIX wieku)</i>	59
Dorota Mazurczak	
<i>„Dom jest światem kobiety...”.</i> <i>Amely Böhle o przygotowaniu niemieckich dziewcząt</i> <i>do prowadzenia gospodarstwa domowego</i> <i>na łamach „Die Gartenlaube” w połowie XIX stulecia</i>	77
Agnieszka Chlebowska	
<i>Życie w pomorskiej fundacji dla szlachcianek.</i> <i>Gospodarstwo domowe panien kanoniczek w połowie XIX wieku</i> <i>(w świetle pośmiertnych spisów majątku)</i>	87
Grażyna Wyder	
<i>Szkoła gospodarstwa domowego dla dziewcząt.</i> <i>Zakład Kórnicki. Kuźnice w latach 1882-1918</i>	99
Tadeusz Stegner	
<i>Protestancka pani domu. Miejsce i rola kobiety</i> <i>w ewangelickich gospodarstwach domowych</i> <i>na ziemiach polskich w XIX i na początku XX wieku</i>	117
Tomasz Pudłocki	
<i>„Blichtr salonu, wojna przeciw pyłkowi</i> <i>czy zarządzanie ogniskiem domowym?” Rola kobiety</i> <i>w gospodarstwie domowym w Galicji Wschodniej okresu autonomii</i>	131

Monika Piotrowska-Marchewa

*O służących i ich pracodawczyniach w Warszawie początku XX wieku
na podstawie powieści Cecylii Walewskiej
Moje służby. Dziennik Marcysi.* 149

Teresa Kulak

*Institutionalne organizowanie gospodarstwa domowego
przez Związek Pań Domu w latach 1930-1939* 171

Barbara Kubis

*Wpływ domu rodzinnego na kształtowanie się
świadomości narodowej Polaków w okresie międzywojennym
(w świetle relacji autobiograficznych)* 189

Joanna Dufrat

*Gospodarstwo domowe
w świetle prywatnej korespondencji Zofii Moraczewskiej* 209

Anna Kwiatek

*Sublokatorski kąk, kawalerska kuchnia, dom społeczny,
czyli gospodarstwo domowe kobiety samotnej
w świetle prasy kobiecej dwudziestolecia międzywojennego* 223

Renata Gałaj-Dempniak

*Karta reklamowa elementem kształtowania postaw kobiet
wobec organizacji pracy i unowocześniania gospodarstwa domowego
(do 1939 roku)* 235

Renata Knyspel-Kopec

*Kobieta – gospodyni domowa
w świetle czasopisma „Moja Przyjaciółka”* 261

Zofia Chyra-Rolicz

*Spółdzielczość na rzecz unowocześnienia gospodarstwa domowego
w miastach i na wsi* 277

Anna Landau-Czajka

*Socjalizm od kuchni. Socjalistyczny „Głos Kobiet”
o roli kobiety w gospodarstwie domowym* 295

Katarzyna Stańczak-Wiślicz, Piotr Perkowski

Zmiany w gospodarstwie domowym okresu PRL 313

Table of Contents

Katarzyna Sierakowska, Grażyna Wyder	
<i>Introduction</i>	7
Anna Pobóg-Lenartowicz	
<i>Women's role in housekeeping in medieval Silesia (as exemplified by Rudolf's Catalogue of magic)</i>	13
Urszula Świdarska-Włodarczyk	
<i>The Concept of the Female Ideal among the Gentry in Poland at the Turn of the Middle Ages and the Renaissance</i>	21
Małgorzata Karpińska	
<i>Smell and taste of Poland. Cooking of immigrant women</i>	29
Mariola Hoszowska	
<i>Country housewives in 19th century didactic pictures of the past</i>	43
Krystyna Kossakowska-Jarosz	
<i>Silesian wife is a woman with good housekeeping skills (a stereotype model of femininity in a literary description of native writers of the 19th century)</i>	59
Dorota Mazurczak	
<i>House is a world of woman... What Amely Bölte says about the housekeeping training of German girls on the pages of the Die Gartenlaube in Mid-19th Century</i>	77
Agnieszka Chlebowska	
<i>Life in a Pomeranian foundation for noblewomen. Housekeeping of Canonesses in the middle of the 19th century (in the light of posthumous inventory of property)</i>	87
Grażyna Wyder	
<i>A housekeeping school for girls. The Kórnik Institution. Kuźnice in 1882-1918</i>	99
Tadeusz Stegner	
<i>The Protestant mistress of the house. The place and the role of women in Protestant households on Polish lands in the nineteenth and early twentieth century</i>	117
Tomasz Pudłocki	
<i>"The glitz of living room, waging war on dust or household management"? Woman's role in housekeeping in eastern Galicia at the time of autonomy</i>	131

Monika Piotrowska-Marchewa	
<i>Household Servants and Their Employers in Early XXth Century Warsaw Based on the Novel by Cecylia Walewska My Household Service. The Diary of Marcysia.</i>	149
Teresa Kulak	
<i>Institutional organization of household by the Housewives' Association in 1930 – 1939</i>	171
Barbara Kubis	
<i>Influence of the family home environment on the formation of national consciousness of Poles in the Second Polish Republik</i>	189
Joanna Dufnat	
<i>Housekeeping in the light of Zofia Moraczewska's personal correspondence</i>	209
Anna Kwiatek	
<i>Subtenants' room, singles' cuisine, social house. The household of single women on the basis of the women's press in the interwar period</i>	223
Renata Gałaj-Dempniak	
<i>Advertisement Card as an Element Shaping Women's Attitudes Towards Work Organization and Household Modernization (until 1939)</i>	235
Renata Knyspel-Kopec	
<i>A woman - a housewife in the light of the magazine "Moja Przyjaciółka"</i>	261
Zofia Chyra-Rolicz	
<i>Co-operatives' activity for modernization of housekeeping in towns and villages</i>	277
Anna Landau-Czajka	
<i>Socialism image. Socialistic "Voice of women"</i>	295
Katarzyna Stańczak-Wislicz, Piotr Perkowski	
<i>Changes in the household during the PRL period</i>	313

Katarzyna Sierakowska
Grażyna Wyder

Wstęp

Badania dotyczące funkcjonowania gospodarstwa domowego historycy podejmowali już w latach ubiegłych. Do tej pory jednak poruszyli tylko niektóre zagadnienia związane z gospodarstwem domowym. Nie zawsze też głównymi bohaterkami ich studiów były kobiety. A jednak w wielu pracach poświęconych problematyce domu, rodziny, rodzicielstwa itp. pojawiały się fragmenty na temat roli kobiety jako pani domu¹. Przedmiotem analizy statystyczno-demograficznej uczynił gospodarstwo domowe m.in. Cezary Kukło, poświęcając książkę samotnej kobiecie w mieście XVIII-wiecznym². Jeden z rozdziałów demograficznego studium Lidia Zyblikiewicz³ poświęciła roli kobiety w gospodarstwie domowym w Krakowie w końcu XIX wieku. Maria Koczerska natomiast już w latach 70. XX wieku zajęła się rodziną szlachecką w epoce późnego średniowiecza. Także Zespół Historii Społecznej Polski XIX i XX wieku Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego podjął próby rozpoznania badawczego problematyki związanej z rodzinnymi rolami kobiet. Wynikiem tego rekonesansu były tomy *Kobieta i kultura życia codziennego* oraz w pewnym stopniu *Kobieta i małżeństwo*, wydane pod redakcją prof. Anny Żarnowskiej, założycielki zespołu, i prof. Andrzeja Szwarca. Zbiory studiów obejmowały wiek XIX i XX. Jak wskazują tytuły i spisy treści przywołanych publikacji, tematyce gospodarstwa domowego daleko do wyczerpania.

W niniejszym tomie *Kobieta w gospodarstwie domowym. Ziemie polskie na tle porównawczym* zaprezentowano wyniki badań nad rolą kobiety w gospodarstwie domowym, przede wszystkim na ziemiach polskich, podjęte przez naukowców zwią-

¹ Np. D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej*, Kraków 2000; M. Sikorska-Kowalska, *Wizerunek kobiety łódzkiej przełomu XIX i XX wieku*, Łódź 2001; K. Sierakowska, *Rodzice, dzieci, dziadkowie... Wielkomięjska rodzina inteligencka w Polsce 1918-1939*, Warszawa 2003, *Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim*, red. D. Kałwa, A. Walaszek, A. Żarnowska, Warszawa 2005, R. Renz, *Kobieta w społeczeństwie międzywojennej Kielecczyzny. Dom – praca – aktywność zawodowa*, Kielce 2008.

² C. Kukło, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 1998.

³ L. Zyblikiewicz, *Kobieta w Krakowie w 1880 r. w świetle ankiet powszechnego spisu ludności studium demograficzne*, Kraków 1999, s. 81-103.

zanych z Komisją Historii Kobiet przy Komitecie Nauk Historycznych PAN oraz znawców problematyki z wielu ośrodków naukowych w kraju. W swoich studiach i szkicach autorzy starali się wskazać, opisać i przybliżyć różne aspekty związane ze specyfiką ról kobiet jako pań domu w poszczególnych grupach i środowiskach społecznych i wyznaniowych w szerokiej perspektywie czasowej. Położyli nacisk na aspekt kulturowy i rolę kobiety jako kreatorki nowych wzorów w gospodarstwie domowym, m.in. w sferze nawyków żywieniowych, higienicznych i obyczajowych. Ważnym elementem prezentowanych badań okazała się próba oglądu gospodarstwa domowego przez pryzmat prądów emancypacyjnych oraz dyskusji, zwłaszcza XX-wiecznej, dotyczącej godzenia pracy domowej z pracą poza domem. W kontekście zmian pozycji kobiety w społeczeństwie nie sposób było uciec od pytania o definiowanie kobiecości oraz również, w jakim stopniu i czy w ogóle opinia publiczna reagowała na zachodzące zmiany. Czy była im przeciwna, a może raczej stwarzała mechanizmy sprzyjające redefiniowaniu ról domowych i rodzinnych kobiet? Czy zmiany zachodzące w gospodarstwie domowym przyczyniały się do poszerzania zakresu swobody kobiet, czy też utrwały tradycyjne wzorce ról płci w społeczeństwie.

Tom składa się z dwudziestu artykułów obejmujących okres od średniowiecza do współczesności. Charakteryzują się one różnym stopniem szczegółowości. Tematyka opracowań w przedstawianej książce jest bardzo zróżnicowana ze względu na szeroko zakreślony temat badawczy. Ta różnorodność – mamy nadzieję – przyczyni się z jednej strony do pokazania bogactwa problematyki mieszczącego się w zakresie definiowanym jako gospodarstwo domowe, z drugiej zaś będzie inspirować badaczy, którzy w przyszłości zdecydują się poświęcić uwagę zagadnieniom związanym z gospodarstwem domowym. *Kobieta w gospodarstwie domowym...* ma układ chronologiczny, który zdaniem redaktorek najlepiej służy zaobserwowaniu kierunków długofalowych zmian.

W tekście otwierającym studia Anna Pobóg-Lenartowicz opisała magiczne praktyki czynione przez kobiety z niższych warstw społecznych w celu zapewnienia powodzenia w narzeczeństwie, małżeństwie, w pomyślnych narodzinach dzieci i zdrowiu, które zostały przedstawione w *Katalogu magii Rudolfa*. Podręcznik dla spowiedników jest datowany na drugą połowę XIII wieku i wyraźnie wskazuje nie tylko na popularność pogańskich praktyk, ale i na to, że administrowanie gospodarstwem domowym było niemal w wyłącznej gestii kobiety. Kodeks stanowi bogate źródło pozwalające odtworzyć średniowieczne realia życia rodzinnego.

Urszula Świdarska-Włodarczyk zaprezentowała obraz szlachcianek w XVI wieku, zamkniętych w kręgu spraw domowych i odsuniętych od spraw publicznych. Oczekiwano, że będą się realizować przede wszystkim w rolach żon, matek i gospodyń. Wzory dla kobiet wraz ze wskazówkami, jak osiągnąć pożądany ideał, kreślili

mężczyźni, nierzadko uciekający się do zgryźliwych wniosków pomniejszających pozycję kobiety, z uwagami nad marnością charakteru białogłowy, które często – jak zaznaczyła autorka – ocierały się wręcz o mizoginizm.

Na omówieniu gospodarstwa domowego prowadzonego przez Polki na emigracji po 1831 roku skoncentrowała się Małgorzata Karpińska. Z przeprowadzonych przez autorkę badań źródłowych wynika, że choć kobiety stanowiły nieliczną grupę, bo około 2% wszystkich emigrujących z ziem polskich, jednakże odgrywały ważną rolę, zwłaszcza w kultywowaniu narodowych tradycji i zwyczajów. Jednym z istotnych ich elementów był smak polskich potraw, szczególnie tych podawanych na święta. Kobieta jako przygotowująca posiłki, a przede wszystkim znająca przepisy, stała się na obczyźnie strażniczką polskich zwyczajów. Jej działalność gospodarcza miała też swój wymiar praktyczny. Emigrantki zakładały i prowadziły jadalnie i niewielkie restauracje dla społeczności emigracyjnej, umiejętnie zarządzając często skromnymi funduszami.

Z kolei Mariola Hoszowska dokonała analizy obrazu kobiet przedstawionego w XIX-wiecznych opracowaniach dla ludu, napisanych przez Izabelę Czartoryską, Marię Wirtemberską, Julię Molińską-Woykowską i Kazimierza Królińskiego. Prace te pełniły specyficzną rolę dydaktyczną w kształtowaniu odpowiednich postaw wiejskiej społeczności. Poszukując odpowiedzi na preferowany w owych opracowaniach wzorzec gospodni wiejskiej, autorka zauważyła zmianę akcentów i świadome przejście od romantycznych sielankowych wizji do koncentracji na potrzebie wielokierunkowej przebudowy wsi, eliminowania zaniedbań i patologii trawiących lokalne społeczności. Cechą charakterystyczną struktury przywołanych utworów było przedstawianie chłopskich bohaterek na wzór kobiet ze sfer wyższych, a także modelowanie wizerunków bohaterek narodowych (Rzepichy, Wandy, Jadwigi, itp.) na kształt wiejskich gospodyń.

W obszarze zainteresowania Krystyny Kossakowskiej-Jarosz znalazły się gospodynie śląskie. Autorka przedstawiła ich obraz w utworach pisarzy regionalnych XIX wieku. Okazuje się, iż Ślązaczki przyjmowały i wytrwale wdrażały docierający z zachodu, przekazywany przez czołowych filozofów niemieckich ideał kobiety bezinteresownej, uległej, cierpliwej, wzorowej żony, pani domu i matki; czyniły to jednakże w zgodzie z kanonami własnej klasy społecznej. Od śląskiej żony wymagano zaś przede wszystkim zaradności i gospodarności. Cechy te miały być gwarancją szczęśliwego życia małżeńskiego i rodzinnego.

Podobne wzorce i normy postępowania lansowane były na łamach niemieckiej prasy kobiecej w połowie XIX wieku. Dorota Mazurczak analizując przedstawianą w czasopiśmie „Gartenlaube” kwestię przygotowania niemieckich dziewcząt do prowadzenia gospodarstwa domowego, podkreśliła krytyczne podejście redakcji do poziomu edukacji dziewcząt. Amely Bölte, której publi-

cystyka stała się przedmiotem analizy, zarzucała matkom, iż nie przygotowują właściwie swych córek do pełnienia ról rodzinnych i społecznych. Jako remedium zalecała, aby powierzać nauczanie młodych dziewcząt odpowiednim instytucjom, które zajmą się przekazaniem im praktycznej wiedzy o obowiązkach w domu.

W oparciu o pośmiertne spisy majątków Agnieszka Chlebowska opisała codzienne życie zubożałych, niezameźnych szlachcianek-ewangeliczek w fundacjach królewskich w Prusach w połowie XIX wieku. Badane źródła pozwoliły autorce odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących zajęć domowych kobiet, ich upodobań oraz sposobów spędzania czasu wolnego.

Wątek dotyczący edukacji przyszłych pań domu oraz gospodyń wiejskich podjęła w swoim szkicu Grażyna Wyder i przedstawiła działalność Szkoły gospodarstwa domowego w Kórniku-Kuźnicach założonej przez Jadwigę Zamoyską z Działyńskich. Szkoła przez ponad 67 lat przygotowywała dziewczęta z różnych środowisk społecznych do nowej życiowej roli. O wysokim poziomie edukacji kuźniczanek świadczył fakt, że po zakończeniu edukacji mogły one bez problemu znaleźć zatrudnienie jako zarządzające i prowadzące gospodarstwa.

Środowiska ewangelików badał również Tadeusz Stegner. W swym artykule autor poprowadził narrację dwutorowo. Z jednej strony opisał, jak pastory ewangelicy definiowali rolę protestanckiej pani domu, z drugiej na przykładzie wspomnień przedstawił rzeczywiste obowiązki żony luterańskiego pastora. Zwrócił uwagę na wyraźną nierówność w zakresie praw i obowiązków kobiet oraz mężczyzn.

Tomasz Pudłocki zanalizował dyskusję na temat gospodarstw domowych w miastach Galicji Wschodniej, jaka przetoczyła się na łamach prasy prowincjonalnej na przełomie XIX i XX wieku. Jak podkreślił – stare wzorce wychowania dezaktualizowały się, a w myśl nowych zachęcano kobiety do lepszego gospodarowania nie tylko w ramach obszaru domowego, ale i w przestrzeni publicznej, która przestała być zarezerwowana jedynie dla mężczyzn. Kobieta miała zatem przemienić się z uległej, cichej strażniczki domowego ogniska w nowoczesnego menadżera, sprawnie kierującego domowym przedsiębiorstwem.

Monika Piotrowska-Marchewa zainteresowała się rzadko poruszonym dotychczas w polskim piśmiennictwie historycznym zagadnieniem, mianowicie służbą domową i jej relacjami z pracodawcami na przełomie XIX i XX wieku. Analizując utwór Cecylii Walewskiej pt. *Dziennik Marcysi* autorka przedstawiła ówczesną odzienność warszawskich gospodarstw domowych. Fabuła skorelowana z innymi źródłami historycznymi posłużyła autorce do opisanie niepewnej sytuacji życiowej służących. Badaczka podkreśliła m.in. popularne wśród inteligencji na przełomie XIX i XX stulecia projekty poprawy położenia ekonomicznego i socjalnego służby domowej.

Kolejne artykuły zamieszczone w tomie poświęcone są okresowi międzywojennemu i po II wojnie światowej. Teresa Kulak przedstawiła interesujący tekst dotyczący działalności Związku Pań Domu, organizacji działającej w latach 1930-1939. Celem działaczek Związku było przygotowanie kobiet do samodzielnego prowadzenia gospodarstwa domowego w sposób ekonomiczny i oszczędny, co miało szczególny walor w czasie głębokiego kryzysu ekonomicznego. Aby zachęcić panie domu do aktywności, organizowano pod patronatem prezydenta Ignacego Mościckiego coroczne zjazdy członkiń i sympatyczek.

Barbara Kubis omówiła w swoim artykule relacje pamiętnikarzy na temat rodzinnego domu w okresie międzywojennym, gdyż jego rola w odrodzonym i zniszczonym wojną kraju była szczególna. Są to rozważania ludzi, którzy wspominają „kraj lat dziecińczych”, Litwę, Wołyń, Podole, własne siedziby ziemiańskie i mieszczańskie; przymusowo i na zawsze opuszczone polskie gniazda rodzinne.

Na podstawie korespondencji Zofii Moraczewskiej, żony Jędrzeja, wybitnego działacza PPS i premiera II Rzeczypospolitej, Joanna Dufrat ukazała problemy, z jakimi borykała się młoda mężatka w pierwszym 30-leciu XX wieku. Dotyczyły one zawieruchy w czasie I wojny światowej, kłopotów z przeprowadzkami, urządzeniem i organizacją domostwa, problemów ze służbą itp.

Racjonalna i oszczędna organizacja pracy w gospodarstwie domowym stała się tematem artykułu Anny Kwiatek, która pokazała gospodarstwo niezamężnych pracujących kobiet. W swoich analizach wykorzystała międzywojenną prasę kobiecą. Tło rozważań stanowią refleksje nad miejscem kobiety samotnej w ówczesnym społeczeństwie.

Duży wpływ na zmianę i modernizację gospodarstwa domowego miała reklama. Temat ten podjęła Renata Gałaj-Dempniak, która prześledziła wpływ kart reklamowych dostępnych na terenie Prus na unowocześnienie gospodarstwa domowego. Jak zauważyła autorka, karty adresowane były przede wszystkim do kobiet wiejskich, w znacznie mniejszym stopniu do mieszkanki miast. Kobiety przekonywano, że wprowadzenie nowych urządzeń poprawi wydajność, zaoszczędzi czas i ułatwi kobietom pracę w gospodarstwie.

Doradztwem w zakresie prowadzenia domu i gospodarstwa, a zarazem higieny i wychowania dzieci zajmowały się pisma kobiece. Ich redakcje podawały czytelnikom szereg praktycznych porad do zastosowania w codziennym życiu. Największy nakład w dwudziestoleciu międzywojennym osiągnęła „Moja Przyjaciółka”. Analizą treści tego czasopisma zajęła się Renata Knyspel-Kopeć, która w swych badaniach zwróciła uwagę na kreowany na łamach prasy obraz gospodyni domowej. Miała być to kobieta nowoczesna posługująca się wszechstronną wiedzą w prowadzeniu domu i wychowaniu dzieci. Dbająca o własny rozwój intelektualny, często pracująca zarobkowo, interesująca się poradami z dziedziny gospodarstwa domowego, zagadnieniami pedagogicznymi, literaturą i modą. Wszechstronność miała jej zapewnić udane relacje w rodzinie i społeczeństwie.

Znaczenie ruchu spółdzielczego na rzecz unowocześniania gospodarstwa domowego omówiła z perspektywy historycznej Zofia Chyra-Rolicz. W spółdzielniach obejmujących różne formy działalności uczono zasad racjonalnego gospodarowania, które nabierało szczególnego znaczenia w zapóźnionej cywilizacyjnie Polsce, po długoletnim okresie braku własnej państwowości.

Do kobiet pracujących skierowane było czasopismo socjalistyczne „Głos Kobiet”. Wprawdzie podejmowana tematyka, jak zauważyła autorka artykułu, Anna Landau-Czajka, najczęściej odbiegała od typowych kwestii gospodarstwa domowego, albowiem na jego łamach walczone najpierw o prawa wyborcze, równouprawnienie i świadome macierzyństwo, jednak pojawiały się porady, jak prowadzić dom. Mimo socjalistycznych założeń pismo ukazywało niewzruszony konserwatyzm mężczyzn w sprawie podziału obowiązków domowych, chociaż większość kobiet z tego środowiska pracowała zawodowo. Lekceważono prace domowe kobiet i uważano za ogłupiające.

Katarzyna Stańczak-Wiślicz i Piotr Perkowski zbadali organizację gospodarstwa domowego w zupełnie innych realiach politycznych i ustrojowych. Opierając się na badaniach socjologicznych i prasie przedstawili taktykę władz komunistycznych wobec pracujących w gospodarstwie domowym kobiet. System nie negował kluczowej roli gospodyń domowych, jednak ocena ich zaangażowania podlegała koniunkturalnym wahaniom. W okresach kryzysu ekonomicznego na plan pierwszy wysuwano rolę gospodarstwa domowego, w okresach *prosperity* zachęcano kobiety do aktywności zawodowej. Kryzysy gospodarcze, w tym trudności zaopatrzeniowe, konieczność zdobywania podstawowych produktów niezbędnych w prowadzeniu gospodarstwa domowego, przyczyniały się do znacznego obciążenia kobiet pracą na wielu płaszczyznach.

Przedstawione wyniki badań z pewnością nie odpowiadają na wiele pytań dotyczących roli kobiet w gospodarstwie domowym. Udało się jednak autorom zarówno poszerzyć naszą wiedzę, jak i zaprezentować nowe podejście do niektórych zagadnień. Zdajemy sobie sprawę, że przedstawiany Czytelnikom tom nie wyczerpuje w pełni tytułowej problematyki, zaś opracowania tylko sygnalizują pewne kwestie. Mamy jednak nadzieję, że staną się one inspiracją dla przyszłych badań.

Pragniemy serdecznie podziękować wszystkim tym, którzy wsparli nasz projekt. Szczególne podziękowanie składamy pani dr Agnieszce Opalińskiej z Instytutu Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego.